

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ — АГРОТОРГОВИХ ДОМІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Олена Гафурова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка
В. З. Янчука Національного аграрного
університету,

Лілія Панькова,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. академіка
В. З. Янчука Національного аграрного
університету

Проведення аграрної реформи в Україні безпосередньо пов'язане з утворенням на базі колективних сільськогосподарських підприємств нових суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, серед яких особливе місце посідають сільськогосподарські кооперативи. На жаль, зважаючи на практичну відсутність державної підтримки, їх частка у загальній кількості підприємств, що діють на селі, є незначною. Так, за даними Державного комітету статистики України станом на 01.07.2007 р., в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві діє 3491 кооператив [1], що складає приблизно 4% всіх суб'єктів господарювання у цій сфері. Серед них певну частку складають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (далі — СОК), у тому числі агроторгові дома (далі — АТД).

Діяльність таких кооперативних організацій є особливо актуальною на сьогоднішній день, оскільки законодавством передбачено сприяння процесам кооперації, особливо за участю дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Особлива увага звертається на необхідність державної підтримки формування кооперативних каналів збуту сільсько-

господарської продукції (п. 10 розділу III Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158).

Мета даної статті полягає у дослідженні актуальних правових проблем у сфері діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та проведення аналізу сучасного становища агроторгових домів в системі сільськогосподарської кооперації.

Теоретичні проблеми розвитку сільськогосподарської кооперації та правові питання реалізації сільськогосподарської продукції досліджувалися такими відомими науковцями в галузі аграрного права, як: О. О. Погрібний, О. А. Поліводський, Т. П. Проценко, В. І. Семчик, А. М. Статівка, Н. І. Титова, В. З. Янчук та інші.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає правове становище сільськогосподарських кооперативів, виступає Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. В ньому передбачена можливість об'єднання дрібних товаровиробників в обслуговуючі кооперативи, чим забезпечується їх успішне господарювання в ринкових умовах. Такі кооперативи створюються для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності в обсягах, що не перевищують 20% загального обороту кооперативу (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

На практиці членами СОК є багато фермерів та членів їх сімей. Ставши їх членом, аграрний товаровиробник позбавляється багатьох проблем, які виникають у процесі його функціонування. Обслуговуючі кооперативи виконують

допоміжні функції — спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва членів кооперативу. Їх головним завданням є надання комплексу послуг, пов'язаних із виробництвом, переробкою, збутом продукції тваринництва, рослинництва, лісництва і рибальства (ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Тобто через обслуговуючий кооператив його члени — аграрні товаровиробники можуть отримати надійний, досить дешевий спільний доступ до засобів виробництва (сільськогосподарської техніки та обладнання до неї, новітніх технологій тощо). За прийнятими цінами вони мають можливість отримати необхідне паливо, високоякісне насіння, хімічні засоби захисту рослин, мінеральні добрива; реалізувати на вигідних умовах вирощену та виготовлену ними сільськогосподарську продукцію; зберігати її у спеціально підготовлених приміщеннях із тим, щоб з часом продати її на більш вигідних умовах. Крім того, в формі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу можуть створюватися агроторгові дома згідно з Примірним статутом сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу — агроторгового дому, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики України від 26.06.2003 р. № 191.

До цього часу в законодавстві відсутнє чітке визначення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу — агроторгового дому. Водночас у літературі були спроби дати загальне теоретичне визначення поняття АТД [2]. Так, зазначалося, що агроторгові дома — це спеціалізовані організації, що утворюються у формі обслуговуючих кооперативів, господарських товариств або в іншій організаційно-правовій формі. Їх основною функцією є надання своїм членам — сільськогосподарським товаровиробникам та іншим суб'єктам господарювання послуг, пов'язаних із реалізацією сільськогосподарської продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках, з організацією взаємодії сільськогосподарських товаровиробників з покупцями сільськогосподарської продукції, з аграрними біржами, а також організаційних та інформаційних послуг та здійснення аналітико-консультаційної

роботи у сфері реалізації сільськогосподарської продукції.

Також вченими-правниками було надане поняття АТД кооперативного типу [3], визначення якого, окрім вищевказаних ознак, включає положення про те, що агроторговий дім — це спеціальний суб'єкт господарювання у формі сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, створений не менш ніж п'ятьма аграрними товаровиробниками. Це поняття потребує певного уточнення щодо кількості засновників. Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 5) чисельність членів кооперативу не може бути меншою за три особи. Таким чином, запропоноване визначення ускладнює процес створення таких кооперативів порівняно з чинним законодавством.

Слід зазначити, що засновниками кооперативу можуть бути лише громадяни України (які досягли 16 років) та юридичні особи, зареєстровані в Україні (ст. 5). Обов'язковою умовою для членів є набуття ними статусу сільськогосподарських товаровиробників, під якими законодавець розуміє фізичну або юридичну особу незалежно від форм власності та господарювання, в якій валовий доход, отриманий від операцій з реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди, за попередній звітний (податковий рік) перевищує 75% загальної суми валового доходу.

У науковій літературі слушно звертається увага на те, що об'єднання в кооперативі лише сільськогосподарських товаровиробників порушує права громадян України, в першу чергу, селян, які бажають створити чи вступити до сільськогосподарського виробничого кооперативу, проте не є сільськогосподарськими товаровиробниками. Це, в першу чергу, закриває доступ до вступу чи можливості створення кооперативу для тих громадян, які вийшли з колективного сільськогосподарського підприємства та отримали земельні ділянки і майно у

розмірі їх земельних і майнових паїв, а також деяких інших громадян, членів сімей членів кооперативу, оскільки вони є власниками майна, земельних ділянок, але не завжди є товаровиробниками [4].

Зважаючи на надану законодавцем можливість вибору організаційно-правової форми АТД [5; 6], слід підкреслити доцільність їх створення саме у формі обслуговуючих кооперативів, оскільки кооперативне законодавство дозволяє врахувати особливості правового статусу сільськогосподарських товаровиробників—членів АТД. Зокрема Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено створення пайового та неподільного фондів без зазначення їх мінімального розміру. На відміну від кооперативів, засновники господарських товариств формують за рахунок своїх внесків статутний фонд. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-ХІІ встановлює мінімальний розмір статутного фонду, який складає: для акціонерних товариств — 1250 мінімальних заробітних плат (ст. 24), для товариств з обмеженою відповідальністю — 100 (ст. 52), виходячи із ставки мінімальної заробітної плати на момент діяльності товариства. Для кооперативів, як вже зазначалося вище, такий мінімум не встановлено, що дозволяє їх створення особами, які не мають великих коштів.

Крім того, характерною рисою кооперативів є демократичний характер управління, контроль за діяльністю посадових осіб із боку членів кооперативу, їх змінюваність та виборність; кожен член кооперативу має на загальних зборах лише один голос, незалежно від кількості внесених паїв. У господарських товариствах кожен учасник (акціонер) має кількість голосів відповідно до розміру частки у статутному фонді (кількості акцій, які йому належать). У кооперативі розмір паю не впливає на обсяг управлінських прав і обов'язків членів [7].

В Україні існує позитивний досвід функціонування зернових кооперативів, які є нічим іншим, як агроторговими домами у формі обслуговуючих кооперативів. Так, за даними проекту TACIS, у Чутівському районі Полтавської області

успішно діє кооператив «Урожай». 13 фермерів Глобинського району Полтавської області створили кооператив «Глобинський пул» та завдяки можливості спільно зберігати зерно продали його через кооператив після зберігання та доробки за цінами, в чотири рази більшими за ті, що були відразу після збирання врожаю. У багатьох областях України організовано ініціативні групи підготовки до створення зернових кооперативів. Нині, коли користування послугами приватизованих елеваторів стає неможливим для селян через високі ціни, постійно зростає усвідомлення необхідності щодо створення зернових кооперативів [8].

Агроторгові дома при правильній координації їх роботи можуть слугувати сільськогосподарським товаровиробникам не лише цивілізованим каналом збуту сільськогосподарської продукції, а ще й джерелом надходження додаткових коштів. Як свідчить практика співпраці агроторгових домів Автономної Республіки Крим та аграрних бірж цього регіону, товаровиробники можуть значно покращити своє фінансове становище в період весняно-польових робіт, коли брак коштів відчувається особливо гостро. Так, відповідно до розпорядження Ради Міністрів Автономної Республіки Крим «Про укладання форвардних контрактів» від 19.03.2004 р. [9] з метою забезпечення реалізації зерна за форвардними контрактами з частковою передоплатою, районні агроторгові дома формують та надають біржам заявки сільськогосподарських товаровиробників на реалізацію зерна за форвардними договорами з метою отримання додаткових оборотних коштів для виконання весняно-польових робіт.

Ці нечисленні приклади свідчать про те, що агроторгові дома мають увесь потенціал, щоб стати дійсно дієвим елементом аграрного ринку. Після того, коли в Україні буде сформовано строковий ринок, агроторгові дома почнуть виконувати свої функції в повному обсязі й більша частина договорів на купівлю-продаж реального товару буде здійснюватися через мережу таких домів.

Таким чином, АТД як складова інфраструктури аграрного ринку забезпечують

безперебійне постачання продовольчих товарів кінцевому споживачеві та сприяють зростанню обсягів купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства. Крім цього, агроторгові дома виконують інформаційно-координаційну функцію, яка полягає в акумулюванні, відповідній обробці та поширенні на платній основі інформації серед асоційованих членів і разових клієнтів щодо поточної кон'юнктури локального і зовнішніх ринків через систему надання довідок.

Схема «сільськогосподарський товаровиробник—СОК—АТД—аграрна біржа» повинна ефективно забезпечувати збут продукції. Але, на жаль, ситуація з агроторговими домами, створеними у формі обслуговуючих кооперативів, з кожним роком погіршується. У 2004 р. в інтерв'ю начальник департаменту формування та функціонування аграрного ринку А. Розгон зазначив, що із 439 АТД, що діяли в Україні на той час, 358 функціонували як комерційні структури і лише 75 працювали на кооперативних засадах [10].

Станом на 01.10.2007 р. в Україні функціонують 324 агроторгові дома [11] і відповідно зі скороченням їх чисельності зменшується частка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів—агроторгових домів. Серед чинників, які спричинили таку ситуацію, фахівці, зокрема, зазначають наступні [12].

Перша — низький рівень фінансового забезпечення (взяті позики у трейдерів під майбутній врожай та звичайні виробничі витрати в результаті залишають виробнику 20—25% врожаю для реалізації). Друга причина — відсутність у достатній кількості сільськогосподарських підприємств з приблизно однаковим середнім рівнем розвитку, які б мали бажання створювати АТД.

Крім того, на сьогоднішній день є досить актуальним питання визначення неприбутковості зазначених суб'єктів, що сприяло б їх подальшому розвитку на селі. На жаль, у сучасній юридичній літературі ця ознака деякими авторами ставиться під сумнів і пропонується визначити кооперацію як специфічну підприємницьку діяльність [13].

Також Державна податкова адміністрація України [14] обґрунтувала, що такі кооперативи не можуть бути включені до Реєстру неприбуткових установ та організацій і, відповідно, користуватися податковими пільгами, що передбачені законодавством. Зазначені висновки були зроблені на підставі Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/944-ВР, яким передбачено, що при ліквідації неприбуткової організації її активи повинні бути передані іншій неприбутковій організації відповідного виду або зараховані в дохід бюджету (пп. 7.11.11 п. 7.11 ст. 7). А Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» містить положення, що майно кооперативу, яке залишилося після розрахунків із бюджетом, банками та іншими кредиторами, розподіляється між членами кооперативу пропорційно вартості їх паю (п. 4 ст. 38). У той самий час Законом України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV передбачено інший порядок використання майна, який повністю відповідає вимогам Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств», а також міжнародним принципам кооперації (ч. 9 ст. 29).

Таким чином, можна зробити висновок, що обслуговуючі кооперативи, які діють в інших галузях економіки України, можуть бути визнані неприбутковими. Крім того податковою адміністрацією не враховано, що до неприбуткових належать юридичні особи, діяльність яких не передбачає отримання прибутку згідно з нормами відповідних законів (абз. «г» пп. 7.11.1 п. 7.11 ст. 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»). У свою чергу, зазначені норми містяться у Цивільному кодексі України (статті 84, 86), а також у законах України «Про кооперацію» (ст. 1) та «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 1).

Слід зазначити також, що в кооперативах усіх типів загальна сума виплат на паї жорстко обмежена і не може перевищувати 20% доходу, визначеного до розподілу (ч. 3 ст. 26 Закону «Про кооперацію»). Крім того, у статутах самих кооперативів може зазначатися, що вказані виплати здійснюються лише на до-

даткові паї та на паї асоційованих членів. Всі ці ознаки не є характерними для прибуткових організацій.

Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що агроторговий дім у формі обслуговуючого кооперативу — це спрощена, порівняно з аграрними біржами, форма надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, він не займається комерційним посередництвом, не має на меті одержання при-

бутку і за своєю юридичною природою є невідприємницьким товариством.

Положення про пріоритетність такої форми АТД, як сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, має бути закріплене у законодавстві, наприклад шляхом доповнення Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» окремим розділом «Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив—агроторговий дім».

ПРИМІТКИ

1. Державний комітет статистики України. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно-правовими формами господарювання станом на 01.07.2007 р. // <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Панькова Л. О. Правове регулювання діяльності аграрних бірж в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2005. — 20 с.
3. Батигіна О. М. Організаційно-правові питання оптового ринку сільськогосподарської продукції в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2007. — 20 с.
4. Гаєцька-Колотило Я. З. Сільськогосподарські кооперативи як організаційно-правова форма реалізації громадянами України земельних прав / Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: Навч.-наук. посібник / За ред. Н. І. Титової. — Л.: Паіс, 2005. — С. 198.
5. Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговування кооперативу: наказ Міністерства аграрної політики України від 26.06.2003 р. № 191// www.liga.kiev.ua
6. Типове положення про міжрегіональний та районний агроторговий дім: Затверджене спільним наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України та Української академії аграрних наук від 18.03.1996 р. № 85/17 // <http://www.rada.gov.ua>
7. Гафурова О. В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів. — К.: МАУП, 2006. — С. 15.
8. Зернові кооперативи. Проект ТАСІС «Сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативних організацій в Україні». — К., 2000. — С. 7.
9. Про укладання форвардних контрактів: Розпорядження Ради Міністрів Автономної Республіки Крим від 19.03.2004 р. // 36. нормат.-правових актів АРК. — 2004. — № 3. — Ст. 261.
10. Мамчур І. Агроторгові діми — формат, зумовлений часом // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=3123503
11. Звіт про стан виконання Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні за 9 місяців 2007 р. // <http://www.dkrp.gov.ua>
12. Мамчур І. Знач. праця.
13. Гаєцька-Колотило Я. З. Знач. праця. — С. 204.
14. Лист ДПА України «Про можливість визначення статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як прибуткових організацій» від 12.03. 2004 р. № 1898/6/15-1316 // <http://www.liga.kiev.ua>

РЕЙДЕРСТВО В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ОЗНАКИ І ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

Олександр Дічек,
кандидат технічних наук,

Юрій Нікітін,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету Національної академії управління

Ринкова економіка України у своєму поступальному розвитку стає дедалі привабливішою для вітчизняних та зарубіжних інвесторів. Але, разом з тим, недосконалість корпоративного законодавства гальмує цей процес. У сфері економіки і майнових відносин поширюються різного роду зловживання. Одним із таких проявів є протиправне поглинання або захоплення підприємств різної форми власності методами насильства, шантажу, підкупу чи інших зловживань, що в правовій і економічній літературі отримало назву «рейдерство».

Перш ніж визначити це явище з правової точки зору та запропонувати шляхи запобігання його виявам, необхідно з'ясувати корені цього слова, його етимологію.

Наші дослідження показали, що ані в юридичному енциклопедичному словнику О. Я. Сухарева [1], ані в шеститомній юридичній енциклопедії під головуванням Ю. С. Шемшученка [2] визначення поняття «рейдерство» немає. Лише в словнику іноземних слів за редакцією І. В. Ляхіна і Ф. М. Петрова (1954 р.) є слово «рейд» (raid). Англійською воно має два значення: «проникання військових сил вглибину ворожої території для дій в тилу ворога, на його комунікаціях»; «несподівана громадська ревізія, що здійснюється групою активістів за завданням громадської організації» [3]. Аналогічний зміст слову «рейд» міститься і в чотиритомному словнику російської мови А. П. Євгенєва (1983 р.): «несподівана перевірка, обстеження, що здійснюється групою активістів за завданням громадської організації» [4]. У

сучасному англо-російському словнику (1996 р.) слово raid тлумачиться як іменник і дієслово. Якщо його розглядати як іменник, то це означає «набіг», «раптовий напад», як дієслово — «грабувати», «спустошувати», «робити спроби знищити курс акцій, шляхом продажу великої кількості цінних паперів». Таким чином, беручи до уваги основні смислові ознаки цього слова, можна відмітити, що слово «рейдер» (raider) походить від англійського слова (raid) і означає «учасник набігу, нападу» [5].

Наукові дослідження юристів, економістів та напрацювання практиків М. Арманова, В. Глушкова, О. Джужи, А. Кінаха, В. Захматова, В. Крутова, П. Пригунова, В. Картавцева, А. Кушнарєва, В. Куц, П. Орлова та інших, що присвячені питанням вивчення рейдерства, наводять різні його визначення і види. Це, зокрема, «біле», «чорне», «сіре» тощо захоплення підприємства. Шляхи і практичні прийоми, пов'язані із своєчасною протидією незаконному захопленню підприємств в Україні, є актуальними і потребують більш ґрунтовних досліджень.

Отже, метою цієї статті є внесення пропозицій щодо запобігання і нейтралізації протиправних рейдерських атак на господарюючі об'єкти.

Розглядаючи рейдерство в сучасному його розумінні як «санітара» бізнесу, що поглинає підприємства із слабким менеджментом, даючи, таким чином, суб'єкту підприємницької діяльності нове «дихання», його слід визначити як позитивне явище. Воно відбувається без порушень чинного законодавства і тільки за законами ринкових відносин. У державах із розвинутою ринковою економікою такі дії більш сильного конкурента щодо слабшого називають «білим рейдерством».

Як високоінтелектуальний випадок законного рейдерського захвату можна навести приклад Mittal Steel, найбільшо-